

אלון ספיריה ומיכאל צלח

חשיבות מידת האמת – או האם משנים מפני השלום?

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. דעת ב"ש עפ"י התוס'
- ג. קושיא על דעת ב"ש
- ד. על שלושה דברים העולם עומד
- ה. חותמו של הקב"ה
- ו. אמת מארץ תצמח
- ז. העומק שבתשובת בית הלל
- ח. משנים מפני השלום – להלכה

א. הקדמה

אל הדיון סביב מידת האמת הגענו דרך סוגיית "כיצד מרקדים לפני הכלה" במסכת כתובות דף טז:

"תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן ב"ש לב"ה: הרי שהיתה חוגרת או סומא, אומרי' לה, כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה: (שמות כ"ג) מדבר שקר תרחק! אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריהם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים: לעולם תחא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות".

הגמרא בסוגייה הנ"ל מביאה מחלוקת בין בית שמאי לבית הלל לגבי כלה הנכנסת לחופה: האם צריך לשיר לפניו "כלה נאה וחסודה" כדברי ב"ה או "כלה כמות שהיא" כדברי ב"ש? ב"ש מבססים את דבריהם על כך שהתורה אמרה "מדבר שקר תרחק" ולא ייתכן ש"נשקר" ונאמר שהכלה יפה אם היא חוגרת או סומא. ב"ה עונים להם בתשובה קצת מתחמקת: כמו שלא נאמר לאדם שקנה חפץ שהקניה שלו לא הייתה טובה, כך גם לא "נאמר" לחתן שאשתו לא נאה (כמובן שב"ה לא סוברים שבית שמאי רוצים לגנות אותה בעיניו ולומר במפורש את חסרונותיה, אלא לדעתם – מכך שנשיר לכלה "כלה כמות שהיא" כמו שאומרים בית שמאי הציבור יבין שהיא לא נאה או שיש בה "פגמים", וכפועל יוצא נגנה אותה בעיני החתן).

ב. דעת ב"ש עפ"י התוספות

התוספות בד"ה "כלה כמות שהיא"¹ מנסה לתרץ את קושית ב"ה על ב"ש:

"כלה כמות שהיא. ואם יש בה מום ישתקו ולא ישבחוה! אי נמי ישבחוה בדבר נאה שיש בה, כגון: בעיניה או בידיה אם הם יפות. וב"ה אומרים: ישבחוה לגמרי! דכשמוזכרין מה שיש בה לשבח מכלל דשאר לגנאי".

לפי התוספות, לשיטת בית שמאי אין צורך להדגיש את הגנאי שבה אלא צריך לשבח אותה בדברים אחרים וזה מתרץ במעט את הקושיה של ב"ה עליהם.

בתוס' ד"ה: "ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו" מחדש התוספות שעיקר המחלוקת של ב"ש היא שחכמים לא יכולים "לכפות" על אדם לשקר בניגוד מפורש לדברי תורה ולחייבו לומר "כלה נאה", למרות שאין זו האמת.

"ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו. וב"ש סברי אע"ג דישבחנו בעיניו אין להם לחכמים לתקן להזיק לומר שקר דהתורה אמרה מדבר שקר תרחק"

מדבריו של התוספות אנו יכולים לראות כי הסוגייה שלנו היא רק קצה הקרחון של סוגיית אמת ושקר שבבסיסה חלוקים ב"ש וב"ה ושגוררת לתוכה הרבה פרשנים אשר כולם דנים בשאלה: האם מותר או אסור לשנות בדיבור בסיטואציות מסוימות? או כמו שב"ש מנסחים את שיטתם בסוגייה בצורה חריפה יותר: אסור לשקר!

ג. קושיא על דעת ב"ש

בניגוד מוחלט לדעתם של בית שמאי שאסור לשקר בשום מצב, אנו רואים במסכת יבמות שבמספר מקומות בתורה אנשים שינו מפני השלום ואפילו הקב"ה בעצמו שינה מפני השלום²:

"וא"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר (בראשית נ-טז) אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו' ר' נתן אומר מצוה שנאמר (שמואל א טז-ב) ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו' דבי רבי ישמעאל תנא גדול השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו דמעיקרא כתיב (בראשית יח-יב) ואדוני זקן ולבסוף כתיב ואני זקנתי".

¹ כתובות יז, א
² יבמות סה, ב

ועוד יותר מזאת, במסכת בבא מציעא³ הגמרא אומרת במפורש שישנם שלושה דברים בהם צריך אדם לשנות מפני השלום:

"דאמר רב יהודה אמר שמואל בהני תלת מיילי עבידי רבנן דמשנו במליהו במסכת ובפוריא ובאושפיזא"

תוספות במקום⁴ מסביר שהסיבה שמשנים באושפיזא היא "מפני השלום", אם כן, כיצד יכולים בית שמאי לבוא ולומר שאסור לשנות בדיבור אם יש מקור שאומר שצריך לשנות, ואפילו הקב"ה עצמו שינה מפני השלום?

ישנה תמיהה נוספת העולה בעקבות המקור במסכת יבמות: מדוע בית הלל לא השתמשו בטיעון הנ"ל ש"הקב"ה עצמו משנה מפני השלום ואנחנו לא נשנה?" בשביל לענות לב"ש בסוגייה? מה יותר חזק מהטיעון הנ"ל?

ד. על שלושה דברים העולם עומד

במסכת אבות מבאר רשב"ג מה הם הדברים עליהם העולם עומד⁵:

"רבן שמעון בן גמליאל אומר, על שלשה דברים העולם עומד, על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר (זכריה ח) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם".

שניים מתוך שלושת הדברים (אמת ודין) שרשב"ג סובר שעליהם עומד העולם נמצאים בסתירה ממש מול מידת החסד. לכאורה עולם שפועל על פי הדין והאמת לא יכול להרשות לעצמו את מידת החסד וגם לא את מידת השלום שאותה מנה רשב"ג!

ה. חותמו של הקב"ה

ידוע שחותמו של ה' הוא אמת, אולם נראה כי יש מקרים בהם הקב"ה עצמו לא "מקיים" את חותמו ומשנה ממדת האמת. דוגמא אחת היא המקרה עם אברהם ושרה אשר שם שינה הקב"ה את דברי שרה מפני שלום בית⁶. אך ישנה דוגמא נוספת אשר מעלה עניין נוסף, ר' יהושע אבן שועיב בדרשותיו על ספר יונה מסביר כי נבואת יונה באה להורות לנו שה' יתברך "רחמי על כל מעשיו" אפילו על הגוים ולכן אנו מפטירים בספר יונה במנחה של יוה"כ – כיוון שזו שעת רחמים.

על פי פירוש זה של ר' יהושע אבן שועיב מנתח הרב אברהם ריבלין בספרו "יונה נבואה ותוכחה"⁷ את ספר יונה כויכוח מתמשך בין הנביא לקב"ה על הנהגת ה' את עולמו. הנביאים

³ בבא מציעא כגב,

⁴ ד"ה "אושפיזא"

⁵ אבות, א, יח

⁶ מקרה זה מוזכר בגמרא ביבמות סה,ב אותה הבאנו לעיל

⁷ יונה נבואה ותוכחה, חלק ראשון, א,ד שתיקתו של יונה בפרק הסיום

לא מבינים כיצד ה' יכול לנהוג בחסד בעולמו בו בזמן שהוא "מראה" שחותרו אמת? הרי החסד לא יכול לעלות בקנה אחד עם האמת! יונה בורח תרשישה כי הוא לא מוכן לקבל שהקב"ה מלא רחמים גם על אנשי נינווה שלדעתו אינם ראויים לכך לאור כל חטאיהם. יונה לא מבין איך זה מסתדר עם מידת האמת שמייצגת כל כך את הקב"ה! לכן יונה משמיט את מידת החסד מי"ג מידותיו של הקב"ה... בעקבות הקושיה שמעלה הנביא עולה התמיהה – האם עולם אשר יש בו רק אמת מוחלטת יכול בכלל להתקיים?

1. אמת מארץ תצמח

תשובה לשאלה זו אולי ניתן למצוא בעולם המדרש. ישנם שני מדרשים המדברים על מקומה של מידת האמת בעולמו של הקב"ה ובעולמנו אשר אותם מסביר המהר"ל בצורה נפלאה. המדרש הראשון⁸:

"א"ר סימון בשעה שבא הקב"ה לבראת את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים, וחבורות חבורות, מהם אומרים אל יברא, ומהם אומרים יברא, הדא הוא דכתיב (תהלים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים, צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה, מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכו לארץ הה"ד (דניאל ח) ותשלך אמת ארצה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבון העולמים מה אתה מבזה תכסים אלטיכסייה [חפץ] שלך?, [אמר להם הקב"ה:] תעלה אמת מן הארץ, הדא הוא דכתיב (תהלים פה) אמת מארץ תצמח."

מסביר המהר"ל שהשלכת האמת משמעותה – הורדת התורה לעולם, משום שהתורה היא אמת מוחלטת, והיא היא החפץ של הקב"ה שאותו נתן לנו, שעל ידיה העולם מתגדל ועולה וזו משמעות הפסוק "אמת מארץ תצמח".

למרות הכל העולם עדיין אינו בבחינת אמת מוחלטת גם אחרי שהתורה/האמת ירדה ארצה, וזאת משום שאנו לא מקיימים את התורה במלואה, כמו שהיינו אמורים לעשות, אך למרות הכל האמת עדיין קיימת בעולם כי התורה נמצאת בארץ. המדרש השני הנוגע לענייננו⁹:

"אמר רבא: מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא, אמר לי ההוא מרבנן ורב טבות שמיה, ואמרי לה רב טביומי שמיה, דאי הווי יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הווי משני בדיבוריה: זימנא חדא איקלעי ליההוא אתרא, וקושטא שמיה, ולא הווי

⁸ בראשית רבה פרשה ח סימן ה

⁹ סנהדרין פרק "חלק" צז, א

משני בדיבוריהו, ולא הוה מיית איניש מהתם בלא זימניה. נסיבי איתתא מינהון, והוה לי תרתין בנין מינה. יומא חד הוה יתבא דביתו וקא חייפא רישא, אתאי שיבבתה טרפא אדשא. סבר: לאו אורח ארעא, אמר לה: ליתא הכא. שכיבו ליה תרתין בנין. אתו אינשי דאתרא לקמיה, אמרו ליה: מאי האי? אמר להו: הכי הוה מעשה. אמרו ליה: במטותא מינד, פוק מאתרינ, ולא תגרי בהו מותנא בהנד אינשי."

המדרש מספר על רב טבות שהעיד על עצמו שמעולם לא שיקר, אך פעם אחת הגיע למקום שכולו אמת וניסה לחיות שם, וקרה מקרה שגרם לו לשנות בדיבורו מפני הצניעות וכתוצאה מכך מתו שני בניו. בסופו של דבר הוא גם גורש מאותו המקום כי אנשי המקום לא רצו שבגללו יבוא עליהם המוות כיוון ש"קלקל" את האמת. סיפור זה קשה להבנה, הרי כתוב שאדם צריך לשנות בדיבורו בפוריא¹⁰ (=צניעות) ואם כך, מדוע מתו שני בניו אם הוא פעל כראוי?

אלא מסביר המהר"ל שמתו בניו של רב טבות כיוון שהם ניתנו לו רק מצד מדת האמת וברגע שהוא שינה מפני הצניעות, שהיא הפך האמת¹¹ ו"עזב" את האמת בשבילה אז כבר לא מגיעים לו בניו משום שהאמת כבר לא מנת חלקו. זו גם הסיבה שהוא גורש מאותו המקום לאחר המקרה כי למרות שנהג כראוי כששינה בדיבורו מפני הצניעות הוא כבר לא יכול לחיות בעולם של אמת מוחלטת כי הוא לא במדרגה הזו. ממשיך המהר"ל ומסביר שהמדרש הנ"ל בא להראות שאין אפשרות לחיות בעולם שכולו אמת כי אפילו רב טבות שהגיע למדרגה שלא שינה בדיבורו מעולם לא "שרד" בעולם כזה, אז איך אנחנו הפשוטים שמשנים בדיבורנו נסתדר בעולם של אמת?

ז. העומק שבתשובת בית הלל

הנקודה הזו שמעלה המהר"ל מחזירה אותנו לסוגייה שממנה התחלנו את הדיון ולפתע מחדדת את תשובתם של ב"ה לב"ש – אין אנו יכולים לחיות בעולם שכולו אמת, אנו לא נשרוד שם. זו הסיבה שלפעמים צריך "לשקר" כמו שקוראים לזה בית שמאי או "לשנות מפני השלום" כמו שקוראים לזה בית הלל, מטרתנו היא שלא תהיה איבה בין הבריות! לכן לפעמים ישנם מצבים בהם מותר ואף חובה עלינו "לשנות מפני השלום"

¹⁰ בבא מציעא כג, ב.

¹¹ כמו שאמרנו לעיל על מידת החסד

ח. משנים מפני השלום – להלכה

להלכה הכריעו כל הפוסקים שמותר לשנות מפני השלום כדעת ב"ה, אך הבן איש חי בשו"ת תורה לשמה¹² מביא מקורות רבים לאורך כל ההיסטוריה של העם היהודי, החל בתורה וכלה בגמרא ובמסכתות קטנות, אשר בהם שינו מפני השלום. לסיכום מאמרנו הבאנו מספר מצומצם של המקורות המובאים בשו"ת:

"ת"ר מעשה בתלמיד שבא לפני רבי יהושע א"ל תפלת ערבית רשות או חובה א"ל רשות בא לפני רבן גמליאל וכו' א"ל חובה א"ל והלא ר' יהושע א"ל רשות א"ל המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לביהמ"ד כשנכנסו עמד השואל ושאל וכו' א"ל ר"ג חובה א"ל ר"ג לחכמים כלום יש אדם חולק בדבר זה א"ל ר' יהושע לאו אמר לו והלא משמך אמרו לי רשות א"ל יהושע עמוד על רגליך ויעידו בך עמוד ר' יהושע על רגליו ואמר אלמלא אני חי והוא מת יכול החי להכחיש את המת ועכשיו שאני חי והוא חי איך יכול החי להכחיש את החי וכו' ע"ש...¹³

"מתניתין דתנן משום ר' ישמעאל אמר תלמיד אחד לפני ר' עקיבא לא נחלקו ב"ש וב"ה על מבוי שהוא פחות מארבע אמות וכו' א"ר עקיבא על זה ועל זה נחלקו ואמרו בגמרא אר"י אמר שמואל לא אמרה רבי עקיבא אלא לחדד בה התלמידים ופי' רש"י ז"ל לא אמרה ר' עקיבא להאי הלכה כאותו תלמיד אלא לחדד התלמידים ששימו לבם לתורה ויאמרו פלפול מלבם לפיכך שבחו בפניהם...¹⁴

"פעם אחת היו זקנים יושבים בשער ועברו לפניהם ב' תינוקות אחד כיסה ראשו ואחד גילה ראשו זה שגילה את ראשו רבי אליעזר אומר ממזר רבי יהושע אומר בן הנדה ר' עקיבא אומר ממזר ובן הנדה אמרו לו לר' עקיבא היאך מלאך לבך לעבור על דבר חבריך א"ל זה אני אקיימנו הלך אצל אמו של תינוק וראה שהיתה יושבת ומוכרת קטניות בשוק א"ל בתי אם את אומרת לי דבר שאני שואלך אני מביאך לחיי עוה"ב אמרה לו השבע לי היה רבי עקיבא נשבע בשפתיו ומבטל בלבו אמר לה בנך זה מה טיבו אמרה לו כשנכנסתי לחופה נדה הייתי ופירש ממני בעלי ובא עלי שושביני והיה לי בן זה נמצא התינוק ממזר ובן הנדה אמרו גדול היה רבי עקיבא כשהכחיש את רבותיו באותה שעה אמרו ברוך ה' אלוקי ישראל אשר גילה סודו לר' עקיבא בן יוסף ע"ש...¹⁵

בסוף דבריו, כותב הבן איש חי שלמרות כל המקרים הנ"ל בהם נראה שמותר "לשנות מפני השלום" אין הוא פוסק שמותר "לשנות מפני השלום" באופן גורף ואל לו לאדם להקל בדבר

¹² שו"ת תורה לשמה סימן שסד

¹³ ברכות כז, ב

¹⁴ עירובין יג, א

¹⁵ מסכתות קטנות, מסכת כלה

חמור זה, אלא זהו חשבון אישי של כל אדם עם עצמו מול בוראו. לכן יש ללמוד את המקרים הללו היטב ולא להשליכם מיידית על כל מקרה פרטי העומד בפנינו אלא יש לבדוק כל מקרה לגופו האם זהו אכן מקום בו יש היתר "לשנות מפני השלום". "והאמת והשלום אהבו"¹⁶.

¹⁶ זכריה פרק ח, יט

